

УДК 351.83

*В. А. Міненко,
д. держ. упр., доц., проф. каф. управління персоналом і економіки праці,
Харківський регіональний інститут державного управління
Національної академії державного управління при Президентіві України*

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ПІДХОДИ ДО ФОРМУВАННЯ ЗАДАЧ УДОСКОНАЛЕННЯ МЕХАНІЗМІВ ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ РИНКУ ПРАЦІ ТА ЗАЙНЯТОСТІ НАСЕЛЕННЯ

Визначено зміст багатомірних задач у системі удосконалення механізмів державного регулювання ринку праці і зайнятості населення. Сформовано концептуальні підходи до їх постановки в умовах інтеграції України у світовий економічний простір.

Maintenance of multidimensional tasks is definite in the system of improvement of mechanisms of the state adjusting of market of labour and employment of population. Conceptual approaches are formed to their raising in the conditions of integration of Ukraine in outer economic space.

*Ключові слова: механізми державного регулювання; ринок праці, зайнятість населення.
Key words: mechanisms of the state adjusting; labour-market, employment of population.*

ВСТУП

Поширення глобалізаційних процесів у економіці, світова фінансова криза все більше загострюють проблеми у сфері ринку праці й зайнятості та вимагають подальшого удосконалення механізмів державного регулювання. Ринок праці — це найбільш складна і динамічна підсистема ринкової економіки. Удосконалення його регулювання потребує вирішення багатьох різнопланових задач. Основна мета регулюючих дій держави полягає в ефективному використанні такого важливого економічного ресурсу, як робоча сила, забезпеченні соціальних потреб і гідного рівня життя усіх верств населення, збалансованості ринку праці, максимально можливої рівноваги між попитом, пропозицією і оплатою робочої сили.

Методологічні аспекти удосконалення механізмів державного регулювання ринку праці та зайнятості населення достатньо ґрунтовно досліджені в працях провідних вітчизняних вчених. Вагомий внесок у даному напрямку наукових розвідок зробили В. Близнюк, В. Васильченко, К. Крищенко, Н. Ковалевич, Е. Лібанова, О. Новікова, В. Петюх, В. Приймак, О. Хомра та ін. Достатньо високий рівень опрацювання загальнотеоретичних питань даної проблематики не зменшив актуальності вивчення її спеціалізованих напрямів.

Метою статті є визначення змісту багатомірних задач у системі удосконалення механізмів державного регулювання ринку праці і зайнятості населення та формування концептуальних підходів до їх постановки в умовах інтеграції України у світовий економічний простір.

РЕЗУЛЬТАТИ

На ринку праці й зайнятості переплітаються інтенси працівників і роботодавців, віддзеркалюються усі соціально-економічні, політичні, демографічні та інші суспільні процеси, зокрема і розвиток основних засобів, їх технічний рівень, організація виробництва, які значною мірою впливають на попит робочої сили, її кваліфікаційний склад. Процеси, що відбуваються на ринку праці і у сфері зайнятості, тісно пов'язані з процесами у підприємницькій, кредитно-грошовій і зовнішньоекономічній сферах, в оподаткуванні та інвестиційній діяльності, освіті, організації профнавчання. Від того, наскільки успішно функціонує економіка, у якій фазі економічного циклу вона перебуває, як узгоджуються ринкові механізми з механізмами державного регулювання, залежать попит на робочу силу та її пропозиція, обсяг зайнятості і рівень безробіття.

Вирішальне значення в регулюванні ринку праці і підвищенні рівня зайнятості населення має розвиток виробництва і сфери послуг, заснований на нових технологіях, з урахуванням вимог часу і потребує значних інвестицій. Інвестиційна діяльність охоплює усі сфери народного господарства і матеріального виробництва, сферу послуг і соціальну сферу, тобто в ринкових умовах інвестиціями є усі види майнових і інтелектуальних цінностей, які вкладаються в об'єкти підприємницької та інших видів діяльності, внаслідок чого вони впливають на темпи економічного зростання, збільшення обсягів зайнятості, покращення добробуту населення.

Тобто інвестиції сприяють розвитку економічної системи, її розширенню, відтворенню і дають змогу забезпечити:

— економічне зростання, на основі якісного оновлення основних фондів і формування конкурентоздатної робочої сили на рівні як окремого підприємства, регіону, так і національної економіки, що особливо важливо для інтеграції України у світову економіку;

— прогресивні структурні зміни у суспільному виробництві і зайнятості, які торкаються найважливіших макроекономічних пропорцій;

— реалізацію досягнень науково-технічного прогресу і підвищення на цій основі якісних характеристик інноваційних робочих місць, що буде сприяти підвищенню ефективності виробництва як на мікро-, так і на макроекономічному рівнях.

Удосконалення механізмів державного регулювання ринку праці потребує вирішення проблем подальшого розвитку малого і середнього бізнесу, створення конкурентного середовища, у тому числі шляхом запровадження пільг для банкрутих підприємств, незавантажених виробничих потужностей та площ, накопичення інтелектуального капіталу. За останні роки в Україні знизився інтелектуальний потенціал, який визначає роль і місце країни у світовому просторі. За прогнозами ЮНЕСКО, підвищити національний добробут можуть тільки ті країни, де серед працездатного населення частка фахівців з вищою освітою складає 40—60%. У 20 розвинених країнах, де працює 95% учених світу, прибуток у розрахунку на душу населення щорічно збільшується на 200 дол. США, а в країнах, де науковців значно менше, — лише на 10 дол. США [4, с. 8].

Вирішення завдання підвищення інтелектуального потенціалу країни забезпечить розвиток науковесних галузей, використання новітніх технологій, покращення якісних параметрів робочої сили, збільшення обсягів виробництва конкурентоспроможної продукції. Як свідчать дослідження, удосконалення форм і методів регулювання ринку праці й зайнятості знаходиться у двох площинах — економічній і соціальній, а інколи — одночасно в обох, що випливає із самої сутності ринку праці й зайнятості. Наприклад, максимально залучаючи у сферу виробництва економічно активне населення, держава тим самим підтримує соціально малококурентну частину трудових ресурсів. Досягнення максимальної зайнятості сприяє зростанню обсягів випуску продукції, збільшенню валового внутрішнього продукту, забезпеченню рівноважної заробітної плати і залежить від продуктивності праці, яка впливає на обсяг ВВП; підвищення заробітної плати залежно від її частини у структурі ВВП. У той же час, відповідно до економічних законів, темпи зростання заробітної плати в умовах ефективно працюючої економіки не повинні перевищувати темпи зростання продуктивності праці. Слід зазначити, що в країнах стабільної ринкової економіки ці показники не тільки є взаємопов'язаними, але й співвідносними. Класичним вважається співвідношення між темпами скорочення зайнятих і темпами падіння ВВП — в 1,56 рази [2, с. 21]; на 1% приросту реальної заробітної плати необхідно забезпечити 2—3% приросту продуктивності праці і т.д. Для сучасного ринку праці оптимальною часткою заробітної плати у структурі ВВП вважається не менше 60% [2, с. 9]. Тобто взаємозв'язок макроекономічних показників із зайнятістю, оплатою праці та ін. є тісним і багатомірним.

Оцінка і аналіз складних взаємозв'язків основних макроекономічних показників ринку праці й зайнятості, які сформувалися в умовах переходу України до ринкової економіки, дозволяють конкретизувати задачі щодо регулювання взаємозв'язків між ними, їх структуру, обсяг і послідовність вирішення.

Аналіз динаміки основних макроекономічних показників у середньому по Україні в умовах становлення та розвитку ринкових відносин (1990—2008 рр.) свідчить, що їх взаємозв'язок має певні відмінності від економічно розвинених країн. У період структурної кризи (1991—1999 рр.) в країні спостерігався спад обсягів виробництва — на 59,2% по відношенню до 1990 р., а темпи скорочення реальної заробітної плати (реальна заробітна плата склала 27% від рівня ВВП 1990 р.) перевищили темпи падіння ВВП. Уже на цьому етапі в країні склалися аномальні співвідношення з точки зору нормально діючих економік: при падінні ВВП більше ніж удвічі, зайнятість населення скоротилася лише на 17,4%.

Наявність надлишкової чисельності працюючих при падінні обсягів випуску продукції і ВВП викликала зниження продуктивності праці відповідно на 48,4% порівняно з 1990 р. [2, с. 16]. В той же час, згідно з розрахунками, для всього обсягу виробленої в країні у 1997 р. продукції потрібно було лише 67,3% працівників від загальної чисельності зайнятих.

Поряд з цим, нетиповими для ринкової економіки діями роботодавців (утримання надлишкової робочої сили, приховане безробіття) в умовах глибокого спаду виробництва було штучно створено не тільки падіння продуктивності праці, але й реальної заробітної плати, яка тривалий час залишалась майже незмінною. Це призвело до значної деформації ринку праці, негативні наслідки якої відчужаються до цього часу: заробітна плата втратила свою регулятивну і відновлювальну функції, а ринок праці — ознаки саморегулювання і, відповідно, створилася ситуація, яка потребує посилення дій держави щодо регулювання цих процесів.

Наступна аномальність у розвитку економіки і зайнятості в країні, а отже, й необхідності вирішення багатьох задач щодо їх регулювання, пов'язана з тим, що падіння реальної заробітної плати у 1997—1998 рр. не тільки не було пов'язане з падінням продуктивності праці, а, навпаки, супроводжувалось її підвищенням, що свідчить про втрату заробітною платою своєї стимулюючої функції.

У системі регулювання ринку праці й зайнятості показник продуктивності праці взагалі не враховується при загальнодержавній і регіональній оцінці стану економіки (з 1993 р. показник продуктивності праці у вітчизняній статистичній звітності відсутній). Оскільки продуктивність праці безпосередньо впливає на основні макроекономічні показники, то це має враховуватись при вирішенні багатомірних задач удосконалення регулювання ринку праці й зайнятості.

У розвинених країнах (США та ін.) показник продуктивності праці широко використовується в дуже деталізованому вигляді, хоча за дещо видозміненою формою є офіційним показником в державній статистиці.

У багатьох країнах світу набув поширення аналог показника продуктивності праці — випуск ВВП в розрахунку на душу населення. Для розвинених країн з відносно стабільним співвідношенням чисельності працюючих і всього населення цей показник складає 60—70% і відображає продуктивність праці. Він використовується для зіставлення країн (при цьому ВВП виражається у порівняльних споживчих цінах) [2, с. 31].

В умовах України, де частка заробітної плати у структурі ВВП складає біля 30% [1, с. 11], більш об'єктивним є показник обсягу ВВП в розрахунку на одного зайнятого, який використовується в даній роботі при оцінці його змін у динаміці. Про важливість використання цього показника при визначенні багатомірних задач регулювання ринку праці і зайнятості свідчить зростання ВВП в період підйому економіки України у 2000—2008 рр., фізичний обсяг якого збільшився на 55% при зростанні зайнятості населення майже на 3% і щор-

ічному зростанні продуктивності праці близько 7,2%, за рахунок чого було забезпечено 95% приросту ВВП [2, с. 23]. Таке, на перший погляд, неприродне зростання ВВП за рахунок підвищення продуктивності праці в умовах, коли економіка знаходиться на етапі стагнації, і пояснюється тим, що протягом 1991—1999 рр. утримувалась надлишкова чисельність працюючих (приховане безробіття), зростання обсягів виробництва продукції в розрахунку на одного зайнятого супроводжувалось одночасним зростанням заробітної плати.

Аналіз динаміки реальної заробітної плати в сукупності з динамікою ВВП, продуктивності праці і зайнятості у 1990—2000 рр. і 2001—2008 рр. показав, що між розглянутими макроекономічними показниками не існує тісного взаємозв'язку, притаманного ринкової економіці. Тобто в країні має місце порушення основних економічних законів ринкової економіки, у т.ч. тісного взаємозв'язку між макроекономічними показниками ВВП, продуктивності праці, зайнятості, заробітної плати. Так, з 1990 р. до 1995 р. спостерігалось значне скорочення реальної заробітної плати при відносно незначних темпах скорочення ВВП, продуктивності праці та чисельності зайнятих.

Виходячи з цього, а також враховуючи те, що ВВП в Україні в розрахунку на душу населення відносно країн ЄС за паритетом купівельної спроможності складає 25—30% [3], багатомірність задач у сфері ринку праці і зайнятості потребує не тільки врахування взаємозв'язку між наведеними показниками, але й створення умов для їх абсолютного зростання.

У процесі становлення ринкової економіки в Україні такі об'єкти регулювання ринку праці, як заробітна плата, зайнятість, потребують вирішення багатьох теоретичних і практичних задач, у т.ч. й зростання ВВП, заробітної плати, зайнятості, продуктивності праці, доведення їх до рівня 1990 р. та подальшого відновлення тісного зв'язку заробітної плати з продуктивністю праці; забезпечення відповідного співвідношення заробітної плати і ВВП; підвищення питомої ваги заробітної плати у доходах працівника до рівня розвинених країн.

Тобто запровадження заходів щодо вдосконалення співвідношення показників у сфері ринку праці і макроекономічних показників можливе тільки в рамках досягнутого ВВП і обмежуються його рівнем. Визначаючи основні напрями регулювання ринку праці, необхідно виходити з того, що головний фактор, який його зумовлює, — це сфера виробництва, науково-технічний рівень продукції, обсяг ВВП. Тому в переліку багатомірних задач відносно регулювання ринку праці необхідно враховувати можливі тенденції підвищення рівня ВВП в розрахунку на душу населення та заохочення економічно активного населення до трудової діяльності, що є можливим за умов, коли державне регулювання ринку праці стає складовою загальної стратегії економічного розвитку.

Концептуально формування задач щодо удосконалення механізмів державного регулювання ринку праці і зайнятості має базуватись на переорієнтації системи державного регулювання з всебічної допомоги по безробіттю на сприяння максимальному залученню у сферу виробництва економічно активного населення шляхом створення умов для розвитку перспективних експортноорієнтованих для України і окремих регіонів галузей господарства, впровадження нових інноваційних робочих місць і підвищення конкурентоздатності робочої сили; сприяння розвитку малого і середнього бізнесу, формування середнього класу суспільства; відновлення якісних характеристик людського капіталу на стадіях відтворення і розвитку; підвищення кваліфікації робочої сили і підготовка висококваліфікованих конкурентоспроможних працівників, які відповідали б вимогам глобалізованої економіки. Важливого значення в сучасних умовах набуває удосконалення системи оплати

праці і розподілу доходів; сприяння зайнятості молоді, яка вперше вийшла на ринок праці; створення умов для залучення осіб з обмеженими можливостями до суспільно корисної праці; посилення ролі служби зайнятості як дієвої державної структури в реалізації економічної політики держави (регіону).

Багатомірність задач удосконалення механізмів державного регулювання ринку праці зумовлюється значною кількістю основних об'єктів регулювання (оплата праці, соціальні відносини, зайнятість, безробіття), кожний з яких має свої особливості і складний взаємозв'язок з іншими об'єктами та їх функціями.

Виходячи із обґрунтованого в ході попередніх досліджень методологічного підходу до виокремлення двох складових державного регулювання ринку праці, запропонована класифікація об'єктів постійної і змінної складових державного регулювання ринку праці.

Постійна складова регулювання ринку стосується зайнятих у галузях господарства, продукція яких не має протоспроможного попиту і регулюється значною мірою державою відповідно до нормативів (відсотків), які затверджуються в річних державних бюджетах на утримання працівників, технічне і організаційне оснащення робочих місць, і не потребує повсякденного втручання в забезпечення рівноваги між попитом і пропозицією робочої сили в кожному з об'єктів цієї складової ринку праці, оскільки їх параметри є відносно стабільними.

Змінна складова державного регулювання праці передбачає вирішення значної кількості задач, пов'язаних з підтримкою рівноваги на ринку праці, з трудовими і соціальними відносинами працівників і роботодавців, з зайнятістю і безробіттям, з розподілом і перерозподілом робочої сили, з підготовкою і перепідготовкою кадрів та їх працевлаштуванням.

Основні об'єкти удосконалення механізмів державного регулювання ринку праці значно впливають на соціально-трудова й економічні відносини населення, рівень і якість життя громадян. Тому співвідношення між основними показниками, які визначають ці параметри відносин, є прийнятними і необхідними для українського суспільства в сучасних умовах. Досягнення їх потребує вирішення численних задач щодо удосконалення механізмів регулювання ринку праці.

В узагальненому вигляді регулюючі дії держави повинні, в першу чергу, забезпечувати функціонування ринкових законів з подальшим втручанням органів влади у вирішення проблем соціально-трудова відносин і інших проблем у сфері ринку праці і зайнятості населення.

Складність проблеми удосконалення механізмів державного регулювання ринку праці полягає у двох аспектах: з одного боку, це необхідність мінімізації втручання в закон ринкової економіки (попит, пропозиція і ціна робочої сили); з іншого — необхідність врахування постійних змін у сфері ринку праці і особливостей товару "робоча сила", його сутності, що потребує державного втручання в регулювання процесів на ринку праці. Тому основними задачами удосконалення механізмів державного регулювання процесів на ринку праці є створення економічних, правових і організаційних умов, які дозволили б досягти оптимального співвідношення між основними параметрами ринку праці, зайнятості населення і рівнем економічного розвитку країни, враховуючи ринкові закони, на основі узгодження взаємодії механізмів державного регулювання з механізмами саморегулювання ринку праці та виділення постійної і змінної складових державного регулювання ринку праці.

Вирішення цих задач дозволить максимально залучити до трудової діяльності економічно активне насе-

лення, сприяти ефективному використанню робочої сили та діючих виробничих потужностей і за рахунок цього підвищити ВВП та вирішити соціальні проблеми. Звичайно, ці можливості — обмежені. Тобто в сучасних умовах удосконалення механізмів державного регулювання ринку праці дає можливість вирішити проблеми по горизонталі (на рівні процесів ринку праці) і створює умови для певного вирішення проблем по вертикалі (підвищення рівня ВВП).

Для забезпечення оптимального ринкового співвідношення показників у сфері ринку праці, притаманного розвиненим країнам, необхідно створити умови для підвищення відповідного рівня макроекономічних показників виробництва, насамперед, ВВП, що є можливим за умови, коли державне регулювання ринку праці стає складовою удосконалення механізму державного регулювання економічного розвитку, тобто процесів, які знаходяться за межами ринку праці, але суттєво впливають на ринок праці, зайнятість населення, його структуру, обсяги безробіття та соціальні проблеми.

Підвищення відповідного рівня показників на ринку праці до рівня економічно розвинених країн потребує створення правових, економічних, організаційно-технологічних і соціальних передумов, які сприяли б розвитку економіки, зростанню основних макроекономічних показників. В умовах інтеграції України у світову економіку, зі вступом до СОТ взаємоузгодженість цих процесів має особливе значення і вимагає якісно нового підходу як до виробництва експортно-орієнтованої конкурентоздатної продукції на основі підвищення технічного і технологічного рівня виробництва, так і до робочої сили, формування якої потребує необхідного людського капіталу з високими якісними характеристиками, високою конкурентоспроможністю. Вирішити ці задачі неможливо без залучення інвестицій, відсутність яких загальмувала розвиток економіки України у кризовий період (1990—1998 рр.). Незважаючи на те, що ці питання виходять за межі ринку праці, вони повинні розглядатися в тісному зв'язку з ним, і це буде сприяти комплексному удосконаленню механізмів державного регулювання ринку праці і зайнятості.

У сучасних умовах подолання наслідків глобальної фінансової кризи служба зайнятості як державна інституція має запобігати негативним наслідкам на ринку праці. Для служб зайнятості в умовах зростання значними темпами чисельності безробітних важливою задачею є пошук нових підходів до вирішення даної проблеми, перш за все, визначення ситуаційних пріоритетів та першочергових заходів, запровадження яких є необхідним і достатнім для запобігання негативним наслідкам кризи. До основних задач державного регулювання у сфері ринку праці і зайнятості в умовах світової фінансової кризи доцільно віднести:

- оперативне реагування на зміну зовнішніх і внутрішніх умов вивільнення робочої сили;
- забезпечення організаційної і експлуатаційної стабільності системи обслуговування клієнтів в умовах значного зростання обсягів роботи;
- забезпечення максимальної інтеграції функцій служб зайнятості у взаємовідносинах із соціальними партнерами (роботодавцями і профспілками);
- прискорення процесу залучення безробітних до громадських робіт;
- сприяння розвитку і формування мережі малого і середнього підприємництва;
- організація самозайнятості населення;
- використання гнучких режимів праці.

Важливою задачею діяльності служб зайнятості як регулятора перерозподілу трудових ресурсів в умовах необхідності мінімізації негативних наслідків світової фінансової кризи повинно бути максимальне скорочення термінів переходу робочої сили з стану безробіття до стану зайнятості у будь-яких формах.

ВИСНОВКИ

Дослідження багатомірних задач в системі удосконалення механізмів державного регулювання ринку праці і зайнятості населення дають підстави для аналітичного узагальнення висновків, обґрунтування методологічних підходів до визначення місця і ролі ринку праці в суспільстві, які полягають у наступному:

— визначені напрями удосконалення ринку праці і зайнятості, які повинні за своїм змістом кореспондуватися з макроекономічними показниками розвитку економіки країни;

— криза 1991—1998 рр. в Україні і неринкові дії влади щодо її подолання призвели до поглиблення дисбалансу основних показників у сфері ринку праці: зайнятості, заробітної плати, продуктивності праці, ВВП, питомої ваги заробітної плати у структурі ВВП, питомої ваги заробітної плати у доходах працівника тощо, які у 2008 році не досягли рівня 1990 р. і не відповідають аналогічним показникам та їх співвідношенню в розвинених країнах;

— заробітна плата в країні втратила формалізовані зв'язки з економічними показниками та не відіграє відтворювальної, регулюючої, стимулюючої, соціальної функцій на ринку праці, що зумовило уповільнення темпів зростання макроекономічних показників, перш за все, ВВП та деформацію ринку праці;

— запропоновані концептуальні основи удосконалення механізмів державного регулювання ринку праці в умовах інтеграції України у світову економіку, базуються на переорієнтації системи з напрямів всебічної допомоги по безробіттю до напрямів сприяння максимальному залученню безробітних до трудової діяльності;

— згідно із запропонованим методологічним підходом до виокремлення двох складових державного регулювання ринку праці (постійною і змінною), розглянуті особливості їх об'єктів. Кожний із виділених об'єктів регулювання ринку праці і зайнятості має свої конкретні задачі і складний зв'язок з іншими об'єктами, що визначає багатомірність задач і потребує комплексного підходу до удосконалення механізмів державного регулювання ринку праці, досягнення оптимальних значень і співвідношень у сфері ринку праці та наближенню їх до рівня економічно розвинених країн;

— для забезпечення оптимального співвідношення між показниками функціонування ринку праці, притаманних розвиненим країнам, необхідно в Україні створити умови для зростання ВВП, на основі удосконалення державного регулювання ринку праці як складовою удосконалення державного регулювання економічного розвитку країни (регіону), тобто процесів, які знаходяться за межами ринку праці, але суттєво впливають на ринок праці, на зайнятість населення, його структуру, обсяги безробіття та соціальні проблеми.

Література:

1. Гвалесіані А.Г. Диференціація грошових доходів населення, зайнятість в промисловості України та інших видах економічної діяльності / А.Г. Гвалесіані. Шеф-редактор Б.М.Данилишин. — К.: РВПС України НАН України, 2008. — 200 с.
2. Герасимчук В.І. Заробітна плата і зайнятість населення України / В.І. Герасимчук. — К.: Інститут соціальних досліджень, 1999. — 31 с.
3. Ревенко А. Забытая производительность труда / А. Ревенко // Зеркало недели. — 2008. — № 10 (689). — 15—21 марта. — С. 10—20.
4. Федоренко В.Г. Ринок праці в Україні та економічні тенденції в умовах світової економічної кризи / В.Г. Федоренко // Державна служба зайнятості України на ринку праці в умовах світової фінансово-економічної кризи: питання теорії та виклики практики: матер. наук. практ. конфер. — К.: ІПКД СЗУ, 2009. — 250 с.

Стаття надійшла до редакції 25.06.2012 р.